

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 8 (2011)

Ολιστικές αντιλήψεις στην περιβαλλοντική ηθική

Άννα Μυώφα

doi: [10.12681/ethiki.22735](https://doi.org/10.12681/ethiki.22735)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μυώφα Α. (2020). Ολιστικές αντιλήψεις στην περιβαλλοντική ηθική. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (8), 28–36.
<https://doi.org/10.12681/ethiki.22735>

Ολιστικές αντιλήψεις στην περιβαλλοντική ηθική

ANNA ΜΥΩΦΑ

Ολιστική, είναι η θεωρία εκείνη που έχει διατυπωθεί κατ'αντιδιαστολή προς τη διδασκαλία της ατομοκρατίας, αναφορικά προς το ερώτημα, αν τα ιστορικά και τα κοινωνικά γεγονότα θα πρέπει να ερμηνεύονται ως αυθύπαρκτες οντότητες ή, αντίθετα, ως παράγωγα άλλων επιμέρους γεγονότων. Οι εισηγητές της διδασκαλίας του ολισμού θεωρούν τα κοινωνικά και ιστορικά γεγονότα ως αυτόνομες ολότητες, ανεξάρτητες από τα πρόσωπα, τις σχέσεις τους και τον ιδιαίτερο τρόπο συμπεριφοράς τους. Κατά τους οπαδούς της, η ολότητα διαθέτει χαρακτηριστικά που δεν τα έχουν τα μέρη της και, ως εκ τούτου, θα πρέπει κανείς να την αντιμετωπίζει ως μια οντότητα, η οποία, ως υπερβαίνουσα τα άτομα και τη συμπεριφορά τους, υφίστανται ανεξαρτήτως, κατά κάποιον τρόπο, των τελευταίων αντών¹.

Αρκετοί, λοιπόν, από τους ερευνητές που απασχολούνται με την περιβαλλοντική ηθική, καταλήγουν στο συμπέρασμα πως μπορούν να αποδώσουν ηθική αξία μόνο σε άτομα κάποιου είδους, είτε ζώα είναι αυτά είτε φυτά είτε δέντρα, καταφεύγοντας έτσι στον ολισμό. Πιο συγκεκριμένα, ο Feinberg (1974) ισχυρίζεται πως ένα σύνολο ατόμων δεν μπορεί να έχει κάποιου είδους πεποίθηση, προσδοκίες, θέληση ή επιθυμίες. Άτομα του είδους *ursus arktos*, όπως διατείνεται, μπορούν να έχουν συμφέροντα, αλλά το είδος *ursus arktos* δεν μπορεί².

Επιπρόσθετα, ο Singer (1979) αποφαινεται πως τα είδη δεν αποτελούν οντότητες με αυτοσυνείδηση, επομένως δεν μπορούν να έχουν συμφέροντα τα οποία να είναι πάνω και πέρα από τα συμφέροντα των ατόμων που απαρτίζουν το είδος³. Ακριβώς το ίδιο αποφασίζει και ο Attfield, ενώ ο Regan είναι ακόμα πιο κατηγορηματικός. Σύμφωνα με τον τελευταίο, τα δικαιώματα νοούνται μόνον ως δικαιώματα ατόμων. Τα είδη δεν είναι άτομα, συνεπώς, σύμφωνα με την θεωρία των δικαιωμάτων, δεν μπορεί να τους αναγνωριστεί κανένα απολύτως δικαίωμα, ακόμα και το δικαίωμα στην επιβίωση. Το ίδιο σκεπτικό που ισχύει για το είδος, φαίνεται να γίνεται αποδεκτό και για άλλα σύνολα ατόμων, όπως τα οικοσυστήματα και η βιόσφαιρα.

Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός, ότι το συμφέρον εκλαμβάνεται ως το άθροισμα των συμφερόντων των μελών του, ότι, δηλαδή, το καλό του συνόλου μπορεί να αναχθεί στο επιμέρους καλό των συστατικών του, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το οικοσύστημα είναι καλά όταν και επειδή τα μέλη του είναι καλά. Αυτό υποστηρίζεται από την ατομοκεντρική ή ατομιστική θεώρηση.

Οι ολιστικοί φιλόσοφοι της περιβαλλοντικής ηθικής από την άλλη μεριά, στην προσπάθειά τους να θεμελιώσουν τέτοιου είδους συστήματα αξιολόγησης που να τους επιτρέπουν να αποδίδουν αξία σε σύνολα ατόμων, είδη, οικοσυστήματα, έχουν κάποια άλλα επιχειρήματα: «Το συμφέρον ενός ανθρώπου μπορεί άραγε να εξισωθεί με τα επιμέρους συμφέροντα των κυττάρων του;» αναρωτιέται ο Callicott⁴. Στο βιολογικό επίπεδο, πολλά γεγονότα μπορεί να είναι ευεργετικά για μια ομάδα ατόμων, παρόλο που ταυτόχρονα συμβαίνει να είναι ζημιογόνα για συγκεκριμένα άτομα της ομάδας. Ένας λύκος για παράδειγμα, μπορεί να κυνηγά και να σκοτώνει μερικά άτομα από κάποιο είδος ελαφιών, όμως ταυτόχρονα συντελεί

και στην «αναζωογόνηση» του είδους, επειδή θηρεύει τα ελαττωματικά, τα ασθενή και τα γέρικά ελάφια ως επί το πλείστον. Εξυγιαίνει έτσι το γενετικό υλικό του συγκεκριμένου είδους ελαφιού από γονίδια, τα οποία πιθανώς να μετέφεραν στις επόμενες γενιές σωματικά ελαττώματα ή ασθένειες. Μια φωτιά σε ένα δάσος μπορεί να βλάψει συγκεκριμένα άτομα κάποιων ειδών δέντρων, θάμνων ή φυτών, όπως ταυτόχρονα ευνοεί την εμφάνιση κάποιων άλλων ειδών που δεν μπορούσαν μέχρι τότε να ευδοκιμήσουν. Ακόμη και ο θάνατος κάποιων ατόμων, προφανώς ενάντια στα συμφέροντά τους, είναι σίγουρο πως ωφελεί τη γύρω τους κοινότητα οργανισμών, οι οποίοι μπορούν έτσι να καταλάβουν περισσότερο χώρο και να αναπτυχθούν καλύτερα. Ο θάνατος του πρώτου αποτελεί μια αναγκαιότητα για την ευδοκίμηση των δευτέρων.

Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί και ο ιδιότυπος φασισμός ενάντια στην ανθρώπινη ράτσα, στον οποίο διολισθαίνουν οι ολιστικοί φιλόσοφοι, υπερτονίζοντας τη σημασία και την πολιτιμότητα της κοινότητας, του είδους, του συνόλου γενικά και υποτιμώντας κάποιες φορές την αξία των ατόμων. Από αυτήν την κατηγορία δεν γλιτώνει ίσως ούτε πιο πολυσυζητημένος συγγραφέας περιβαλλοντικής ηθικής, ο Aldo Leopold που στην προσπάθειά του να θεμελιώσει ένα ολιστικό περιβαλλοντικό ήθος δήλωνε: ένα πράγμα είναι σωστό όταν τείνει να διατηρήσει την ακεραιότητα, τη σταθερότητα και την ομορφιά της βιοτικής κοινότητας. Είναι λάθος όταν τείνει σε οποιονδήποτε άλλο σκοπό. Με αυτή του τη δήλωση, λοιπόν, δείχνει πως ίσως βάζει τα συμφέροντα των ανθρώπων σε δεύτερη μοίρα, σε σχέση με τη διατήρηση της ακεραιότητας, της σταθερότητας και της ομορφιάς των οικοσυστημάτων, αν και η άποψη αυτή αμφισβητείται έντονα. Αργότερα ο Callicott, ο άνθρωπος που περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον μελέτησε, εμβάθυνε και ανέ-

πτυξε τη σκέψη του Leopold γράφει: η πολυτιμότητα ενός συγκεκριμένου ατόμου, είναι αντιστρόφως ανάλογη προς τον πληθυσμό του είδους στο οποίο ανήκει το συγκεκριμένο άτομο. Στην ίδια γραμμή σκέψης, επαυξάνοντας, ο Hardin ζητάει να μη γίνονται προσπάθειες για να σωθούν άνθρωποι που τραυματίστηκαν ή που κινδυνεύουν σε μέρη μακρινά από κατοικημένες περιοχές. Τέτοιου είδους μεγάλες και θεαματικές προσπάθειες για να σωθεί η ζωή κάποιων ατόμων δεν έχει νόημα, παρά μόνο όταν υπάρχει μια έλλειψη ανθρώπων γενικά. Δεν υπάρχει όμως έλλειψη, αντίθετα, υπάρχει πλεόνασμα.

Τέλος, ο βαθύς οικολόγος Edward Abbex, τραβώντας την ίδια λογική στα άκρα της, φτάνει να δηλώνει: «θα πυροβολούσα μάλλον έναν άνθρωπο, παρά ένα φίδι», εννοώντας πιθανότατα πως αφενός οι άνθρωποι είναι ήδη πάρα πολλοί πάνω στη Γη, στερώντας ζωτικό χώρο από τα ζώα και τα φυτά, αφετέρου είναι αυτοί που συνεχώς και εκ συστήματος ανατρέπουν τις οικολογικές ισορροπίες τη μια μετά την άλλη. Η ολιστική, λοιπόν, ματιά της βαθιάς οικολογίας φαίνεται να ομογενοποιεί, να ταυτίζει και να συγχέει, δυνάμει ενός υπαρκτού κοινού παρονομαστή, όντα και μορφές συνύπαρξης που είναι εντελώς ξένες μεταξύ τους, περιπίπτει, με άλλα λόγια στην πλάνη της υπεραπλούστευσης⁵.

Εδώ ο εξτρεμισμός των παραπάνω ολιστικών απόψεων φαίνεται να υποστηρίζει, όχι ότι η διατήρηση της ακεραιότητας των οικοσυστημάτων έχει αξία, η οποία θα συνεκτιμηθεί με τη διαφορετική, ανεξάρτητη και διακριτή αξία της ευημερίας των ανθρώπων που ζουν εκεί κοντά, αλλά ότι η μοναδική αξία είναι η ολιστική αξία της διατήρησης της οικολογικής ισορροπίας και της ποικιλότητας. Όλα αυτά δεν έχουν σκοπό να υποβαθμίσουν το φιλοσοφικό αυτό ρεύμα της ολιστικότητας. Δεν θα πρέπει, όμως, να λησμονείται ο φασι-

σμός των ακραίων απόψεων που κρύβεται πίσω από την ολιστική θεώρηση, όταν θέλει να επικρατήσει ολοκληρωτικά, όσο και πίσω από την ατομοκεντρική άποψη.

Μια από τις πιο εξέχουσες φυσιογνομίες στο χώρο της περιβαλλοντικής ηθικής, ίσως η σπουδαιότερη μορφή αυτού του χώρου, είναι ένας άνθρωπος που προσπάθησε έντονα να ενοποιήσει οικολογία και ηθική. Έχοντας, ο ίδιος, μελετήσει την επιστήμη της οικολογίας και εμπνεόμενος από αυτήν, ήταν ο πρώτος που κάλεσε τους συγχρόνους του, να ξανασκεφτούν την ηθική κάτω από το φως των πορισμάτων της νέας επιστήμης. Ο Aldo Leopold μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο πατριάρχης της οικοκεντρικής ηθικής. Την πιο συστηματική του προσπάθεια για τη θεμελίωση αυτής της οικοκεντρικής ηθικής, την έκανε μέσα από ένα άρθρο του που είχε τίτλο «*Η Ηθική της Γης*».

Αξίζει να σημειωθεί πως ο Leopold άρχισε την καριέρα του στις ΗΠΑ, ως υπεύθυνος της διαχείρισης θηραμάτων, και τα πρώτα γραπτά του εμφορούνταν από μια εξαιρετικά προκλητική εργαλειακή άποψη, για τη φύση. Το 1915 προπαγάνδιζε μέσα από τα άρθρα του την άποψη πως οι θηρευτές είναι υπεύθυνοι για τη μείωση των θηραμάτων και ότι θα έπρεπε να καταστρωθεί ένα «ρωμαλέο» και συνολικό σχέδιο δράσης για τη μείωση του πληθυσμού των λύκων, λιονταριών, αγριόγατων, αλεπούδων κλπ, ώστε να αυξηθούν οι αριθμοί των θηραμάτων. Με παρόμοιο σκεπτικό, σ'ένα άλλο βιβλίο του συμπύκνωνε με τεχνοκρατική γλαφυρότητα όλη την επικρατούσα, εκείνο τον καιρό, άποψη, κατά την οποία τα είδη των θηραμάτων, όπως τα ελάφια, οι λαγοί, κλπ, δεν είναι τίποτε άλλο από «φυσικοί πόροι» που θα έπρεπε να τύχουν τέτοιου είδους διαχείρισης, ώστε να αυξάνουν οι αριθμοί των θηραμάτων⁶. Αυτή η διαχείριση, λοιπόν, πρέπει να έχει σκοπό τον έλεγχο περιβαλλοντικών

παραγόντων που καθηλώνουν σε χαμηλά επίπεδα τη φυσική άσκηση ή την παραγωγικότητα των αποθεμάτων αυτού του ιδιότυπου «φυσικού πόρου» που λέγεται θηράματα. Εννοείται πως ένας από αυτούς τους περιβαλλοντικούς παράγοντες που εμποδίζουν τη φυσική αύξηση και την παραγωγικότητα των θηραμάτων είναι τα σαρκοφάγα. Γι' αυτό λοιπόν και θα έπρεπε ο πληθυσμός τους να μειωθεί.

Με το πέρασμα των χρόνων, όμως, ο Leopold άρχισε να προβληματίζεται με την μηχανιστική άποψη για τη φύση, την οποία ο ίδιος παλαιότερα προπαγάνδιζε, αναγνωρίζοντας, πως το μοντέλο που είχε στο μυαλό του υποτιμούσε την αλληλεξάρτηση των διαφόρων συστατικών ενός οικοσυστήματος και ότι αν κάποιος επιδράσει και αλλάξει ένα από αυτά τα συστατικά θα υπάρξουν συνέπειες, μερικές ίσως και απρόβλεπτες, στο ευρύτερο οικοσύστημα. Έτσι, αυτός ο άνθρωπος, του οποίου τα πρώιμα γραπτά θα εξόργιζαν την πλειονότητα των οικολόγων, σήμερα το 1948 θα γράψει την «Ηθική της Γης», όπου ξεκάθαρα απορρίπτεται η άποψη πως η φύση έχει εργαλειακή αξία, και υιοθετείται η αντίληψη της αυταξίας της.

Σύμφωνα με τον Leopold, το Πρώτο Ηθικό Βήμα ήταν οι Δέκα Εντολές του Μωυσή. Αργότερα, τα ηθικά συστήματα προσπάθησαν να βάλουν τάξη στις σχέσεις μεταξύ Ατόμου και Κοινωνίας, γεγονός που αποτέλεσε το Δεύτερο Ηθικό Βήμα. Η κατηγορική προσταγή «μην κάνεις σε άλλο άτομο αυτό που δε θέλεις να σου κάνουν και οι δημοκρατικές ρυθμίσεις έχουν ακριβώς αυτό το στόχο. Παρόλα αυτά δεν υπάρχει, επιμένει ο Leopold, κανενός είδους, αναγνωρισμένη, ηθική υποχρέωση προς τη γη, ούτε προς τα φυτά και τα ζώα που μεγαλώνουν πάνω σ' αυτή. Χρειάζεται, λοιπόν, να διευρυνθεί η ηθική κοινότητα των ανθρώπων, ώστε σε έναν επικείμενο

σταθμό της ηθικής εξέλιξης της ανθρωπότητας, να αναγνωριστούν επιτέλους τα ηθικά καθήκοντα απέναντι στα φυσικά μη ανθρώπινα όντα και αντικείμενα. Αυτό το Τρίτο στην πορεία της ηθικής ενηλικίωσης της ανθρωπότητας είναι και εξελικτικά δυνατό και οικολογικά αναγκαίο⁷.

Ο Leopold δηλώνει πως αυτή η επέκταση των ηθικών υποχρεώσεών μας, είναι μια διαδικασία οικολογικής εξέλιξης. Προτείνει με άλλα λόγια την άποψη, πως ίσως θα μπορούσαμε να δούμε αυτή την εξέλιξη όχι μόνο με φιλοσοφικούς, αλλά και με βιολογικούς όρους. Από βιολογική σκοπιά, ένα «ηθικό» σύστημα είναι αυτό που περιορίζει την ελευθερία δράσης των ατόμων, κατά τη διάρκεια της πάλης για επιβίωση. Στο σημείο αυτό φαίνεται να έχει επηρεαστεί από δαρβινικές απόψεις.

Σ' αυτό το σημείο ο Callicot «συμπληρώνει» τον Leopold αρχίζοντας την παρέμβασή του με το ερώτημα: πως εμφανίστηκε η ηθική; Υπάρχουν, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, κυρίως δυο απαντήσεις, είτε ότι η ηθική δόθηκε από το Θεό είτε, σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη της δυτικής φιλοσοφίας, σχετίζεται με τον ορθολογισμό, για την ακρίβεια είμαστε ηθικά όντα επειδή είμαστε ορθολογικά όντα. Παρόλα αυτά, ένας ιστορικός που σκέπτεται με τους όρους της εξελικτικής επιστήμης, δεν μπορεί να είναι ικανοποιημένος με τις δυο προηγούμενες εκδοχές για την καταγωγή της ηθικής. Στη συνέχεια, ο Callicot διατείνεται πως έχουμε γίνει μάρτυρες της εμφάνισης της παγκόσμιας υπερκοινότητας του «πλανητικού χωριού», όπως έχει ονομαστεί. Πέρα, λοιπόν, από την ατελή προς το παρόν, ηθική συγκρότηση της ανθρώπινης παγκόσμιας κοινότητας, είναι η ηθική της Γης, σύμφωνα με τον Callicot. Ο άνθρωπος, προωθώντας όλο και μεγαλύτερες μορφές κοινότητας, διέτρεξε μια τεράστια απόσταση από την άγρια φυλή μέχρι το

«πλανητικό χωριό». Η Ηθική της Γης απλώς επεκτείνει τα όρια αυτής της κοινότητας για να συμπεριλάβει και τον φυσικό κόσμο⁸.

Τι, όμως, ακριβώς θα περιέχει αυτή η διευρυμένη ηθική κοινότητα; Ο Leopold δεν αισθάνεται καθόλου αμήχανα, όταν δηλώνει πως η Ηθική της Γης διευρύνει τα όρια αυτής της κοινότητας, για να συμπεριλάβει το έδαφος, τα νερά, τα φυτά και τα ζώα, δηλαδή τη γη. Σε αυτήν την κοινότητα ο *Homo Sapiens* απεκδύεται το ρόλο του κατακτητή και εξουσιαστή της και γίνεται ένα απλό μέλος της, με την υποχρέωση να δείχνει σεβασμό προς τα άλλα μέλη και προς την κοινότητα. Μπορεί να μην έχουμε φτάσει στο σημείο να υιοθετήσουμε αυτή τη νέα ηθική, συνεχίζει ο Leopold, αλλά έχουμε φτάσει στο σημείο να παραδεχόμαστε πως τα πουλιά θα έπρεπε να συνεχίζουν να ζουν, άσχετα από τα οικονομικά οφέλη που οι άνθρωποι περιμένουν να αποκομίσουν.

Από την άλλη μεριά, όμως, δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε πως τα ζώα δεν είναι «φυσικοί πόροι» κάποιου είδους και ότι δεν θα πρέπει να τα διαχειριζόμαστε. Ο Leopold στο σημείο αυτό έρχεται σε πλήρη ρήξη με το κίνημα της Απελευθέρωσης των Ζώων, όπως αυτό θα εκπροσωπούνταν από τον Singer ή τον Regan. Φαίνεται να υπάρχει κάποια αντίφαση, καθώς δεν μπορεί κάποιος να υποστηρίξει πως τα πουλιά έχουν κάποιου είδους δικαίωμα στη ζωή και ταυτόχρονα να δέχεται πως μπορούν να τύχουν διαχείρισης ως φυσικοί πόροι.

Αυτή η φαινομενική ασυνέπεια εξηγείται όταν κατανοηθεί η ολιστικότητα της Ηθικής της Γης. Αυτή η ηθική δεν αναγνωρίζει ηθικά καθήκοντα προς άτομα, αλλά προς μεγάλες ενότητες (ολότητες) ατόμων. Έχουμε, λοιπόν, ηθικές υποχρεώσεις προς την κοινότητα της Γης και όχι προς συγκεκριμένα άτομα-μέλη αυτής της κοινότητας. Επομένως, μπορούμε να διαχειριζόμαστε τα άτομα ως φυ-

οικούς πόρους, αρκεί να σεβόμαστε τη μεγαλύτερη ενότητα στην οποία αυτά ανήκουν, την κοινότητα της Γης.

Συνοψίζοντας, ας αναφερθούμε στις κριτικές που δέχθηκε ο Leopold. Αρχικά δέχθηκε κριτική για το γεγονός, ότι συναινεί στο να θυσιάζεται το καλό των ατόμων προς χάριν του καλού της κοινότητας. Αν υποθεθεί πως τα άτομα της κοινότητας έχουν αξία μόνο στο βαθμό που συνεισφέρουν στην ακεραιότητα, τη σταθερότητα και την ομορφιά αυτής της κοινότητας και ότι δεν έχουν ηθική υπόσταση καθαυτά, τότε δεν υπάρχει ηθικό εμπόδιο στο να θυσιαστούν για το καλό της κοινότητας. Πέραν αυτού, προβληματική είναι και η άποψη της θυσίας ανθρώπων για το καλό της κοινότητας. Έτσι, ο ηθικός ολισμός του Leopold καταδικάστηκε ως ολοκληρωτισμός από τον Kheel, ως ασυμβίβαστος με το σεβασμό προς άτομα από τον Katz. Ο Regan έφτασε ένα βήμα μακρύτερα, αποδίδοντας στην Ηθική της Γης στοιχεία «περιβαλλοντικού φασισμού»⁹.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Θ. Πελεγρίνης, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σελ. 430
2. Α. Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, Gutenberg Αθήνα 2002, σελ. 167
3. *ό.π.*, σελ. 169
4. *ό.π.*, σελ. 172
5. Ε. Πρωτοπαπαδάκης, *Οικολογική Ηθική*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ. 108
6. Διαδίκτυο <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental>
7. Α. Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, Gutenberg Αθήνα 2002, σελ. 185
8. *ό.π.*, σελ. 186
9. *ό.π.*, σελ. 189